

ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКСПОРТНОЇ СПРОМОЖНОСТІ МОЛОЧНОГО СКОТАРСТВА УКРАЇНИ

ІБАТУЛІН Ільдус¹, КАРПЕНКО Віталій², СТРИХОВСЬКИЙ Дмитро³, АНДРУШКО Віталій⁴

¹ Національна академія аграрних наук України

<https://orcid.org/0000-0003-4418-6532>

e-mail: ibattulinildus@gmail.com

² Хмельницький національний університет

<https://orcid.org/0000-0002-2476-6700>

e-mail: karpenkov@khmnu.edu.ua

³ Національний університет біоресурсів і природокристування України

<https://orcid.org/0000-0003-4181-8573>

e-mail: dstrikhovskiy@gmail.com

⁴ Хмельницький національний університет

<https://orcid.org/0009-0000-7228-6202>

e-mail: v.v.andrushko@gmail.com

У статті досліджено інституційні засади забезпечення експортної спроможності молочного скотарства України в контексті інтеграції в глобальні аграрні ринки та приведення національних стандартів у відповідність до міжнародних вимог. Визначено, що експортна спроможність галузі значною мірою залежить не лише від обсягів виробництва та якості молока, а й від ефективного функціонування системи формальних та неформальних інституцій. Особливу увагу приділено оцінці ролі Міністерства аграрної політики та продовольства України як координуючого органу у сфері агроекспорту, а також діяльності Держпродспоживслужби, відповідальної за санітарно-ветеринарний контроль, сертифікацію та нагляд за дотриманням вимог міжнародної торгівлі. Окреслено місце галузевих асоціацій, молочних кооперативів, консультативних служб у підвищенні готовності вітчизняних виробників до виходу на експортні ринки, зокрема ЄС, країн Близького Сходу та Азії.

Проаналізовано сучасний стан інституційного середовища в галузі молочного скотарства, виявлено основні бар'єри, що стримують його розвиток, серед яких: фрагментованість виробництва, відсутність стабільної державної політики, недосконалість системи сертифікації, недостатній розвиток лабораторної інфраструктури, обмежена інтеграція малих виробників у зовнішньоекономічні ланцюги доданої вартості. Обґрунтовано, що ключовим чинником розширення експортної присутності є запровадження дієвих механізмів державно-приватного партнерства, гармонізація нормативно-правової бази, підтримка якості сировини та її простежуваності. Визначено перспективні напрямки зміцнення інституційної спроможності галузі: розвиток цифрової системи контролю якості, посилення ветеринарної сертифікації, стимулювання кооперації, формування національного бренду молочної продукції.

Зроблено висновок, що інституційне забезпечення виступає системоутворювальним елементом у процесі формування довгострокової експортної політики в молочному скотарстві, а його модернізація є передумовою для нарощування конкурентоспроможності України на світовому ринку тваринницької продукції.

Ключові слова: молочне скотарство, інституційне середовище, експортна спроможність, державне регулювання, сертифікація, якість молока, кооперація, аграрна політика, міжнародна торгівля.

<https://doi.org/10.31891/mdes/2025-16-37>

Стаття надійшла до редакції / Received 16.04.2025

Прийнята до друку / Accepted 07.05.2025

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Молочне скотарство є важливою складовою аграрного сектора України, забезпечуючи продовольчу безпеку, робочі місця на селі та експортний потенціал. Проте за роки незалежності галузь зіткнулася з викликами: скорочення поголів'я та виробництва молока, втрата традиційних ринків збуту (зокрема російського після 2014 року), а також необхідність підвищення якості продукції до міжнародних стандартів. Здатність експортувати конкурентоспроможну молочну продукцію стала стратегічним пріоритетом, адже експорт може стимулювати розвиток галузі та приносити валютні надходження. Для реалізації цього потенціалу особливу роль відіграє інституційне забезпечення – система органів влади, галузевих об'єднань, кооперативів та міжнародних партнерів, які спільно формують умови для «експортного прориву» молочного сектору.

В останнє десятиліття спостерігається поступова адаптація українського молочного скотарства до вимог зовнішніх ринків. Галузь почала виходити з тривалої кризи, підвищуючи якість сирого молока та освоюючи нові ринки збуту, попри економічні потрясіння та світове падіння цін на молоко. Цьому значною мірою сприяли цілеспрямовані зусилля ключових інституцій: Міністерства аграрної політики та продовольства (Мінагрополітики), Державної служби з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів (Держпродспоживслужби), а також

неурядових структур – сільськогосподарських кооперативів, галузевих асоціацій та міжнародних донорських програм (FAO, ЄБРР, USAID тощо). У вступі окреслено актуальність теми та загальний контекст розвитку молочного скотарства, далі буде розглянуто роль названих інституцій, результати їх діяльності, наявні проблеми та напрями вдосконалення інституційного середовища для зміцнення експортної спроможності галузі.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Нині спостерігається посилений інтерес до проблем інституційного розвитку молочного сектору в умовах євроінтеграції та глобальних викликів. Дослідження О.В. Козак, С.О. Кваши зосереджені на ролі державної підтримки, гармонізації стандартів якості та розвитку інфраструктури експорту. У працях В.І. Радька та інших науковців розглядаються питання підвищення ефективності діяльності Держпродспоживслужби, впровадження систем сертифікації та розширення ринків збуту. Окрему увагу приділено кооперації, участі галузевих асоціацій і розвитку експортно орієнтованих кластерів як інституційних механізмів, що зміцнюють експортну позицію молочного скотарства.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Мета статті – обґрунтувати теоретико-методологічні засади та практичні підходи до інституційного забезпечення експортної спроможності молочного скотарства України, визначити ключові інституційні чинники, що впливають на конкурентоспроможність галузі на зовнішніх ринках, а також розробити рекомендації щодо удосконалення регуляторного середовища, інфраструктури підтримки експорту та коопераційних механізмів, спрямованих на інтеграцію в глобальні ланцюги доданої вартості.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Формування експортної спроможності молочного скотарства України неможливе без належного інституційного підґрунтя, яке визначає правила функціонування галузі, регулює її відносини з державою, споживачами та міжнародними партнерами. В умовах відкритості економіки та зростаючих вимог до якості продукції, особливого значення набуває узгодженість внутрішніх стандартів із міжнародними нормами, наявність ефективних механізмів державної підтримки, розвинена система контролю та сертифікації, а також функціонування галузевих об'єднань, що представляють інтереси виробників на зовнішніх ринках. У цьому контексті ключова роль відводиться Міністерству аграрної політики та продовольства України, яке виступає центральним органом виконавчої влади, відповідальним за розробку стратегічних напрямів розвитку молочного скотарства, координацію заходів із підтримки експорту, адаптацію нормативно-правової бази до вимог міжнародних партнерів та забезпечення ефективної взаємодії з іншими інституціями. Оцінка діяльності цього відомства дозволяє виявити як наявні здобутки, так і проблемні зони у формуванні інституційного середовища, сприятливого для нарощування експортної спроможності вітчизняного молочного сектора [1].

Мінагрополітики визначає державну політику у сфері сільського господарства та відіграє провідну роль у формуванні сприятливих умов для розвитку молочної галузі та її експорту. До ключових функцій Міністерства належать: розробка стратегій і програм розвитку тваринництва, нормативно-правове регулювання стандартів якості, безпечності та ветеринарних вимог, а також підтримка експортерів на міждержавному рівні. Зокрема, у 2019 році наказом Мінагрополітики №118 було затверджено сучасні «Вимоги до безпечності та якості молока і молочних продуктів», гармонізовані з нормами ЄС. Це стало правовою основою для підвищення якості сирого молока та молокопродуктів, що створює можливості для українського молочного експорту. Міністерство також ініціювало впровадження Програми контролю сирого молока – пілотного проекту моніторингу якості молока через IT-платформу «Молочний модуль» у ряді областей, який згодом планується масштабувати на всю країну. Це спрямовано на забезпечення простежуваності та контролю якості сировини від ферми до переробника, що є критично важливим для довіри імпортерів.

Крім нормативного забезпечення, Мінагрополітики спільно з іншими органами влади займається просуванням експорту. Міністерство бере участь у перемовинах щодо відкриття нових ринків, укладення двосторонніх угод про експорт молочної продукції та усунення торговельних бар'єрів. Так, завдяки послідовній євроінтеграційній політиці та імплементації європейського законодавства українські молокопереробні підприємства з 2016 року отримали дозвіл експортувати

продукцію до ЄС. Спочатку право експорту до Євросоюзу мала обмежена кількість заводів (13 підприємств у 2016 р.), але після успішних аудитів Єврокомісії їх число зросло до 25 у 2021 році, а станом на 2024 р. – уже 51 виробник, з них 8 виробників морозива та 43 інших молокопереробних підприємства. Міністерство підкреслює, що такий прогрес – свідчення якості та безпечності вітчизняної молочної продукції. Для подальшого спрощення виходу на ринки ЄС спільно з Держпродспоживслужбою впроваджується цифровізація процедур сертифікації та державного контролю, зокрема інтеграція в європейську систему електронної сертифікації TRACES NT. Окрім ринків ЄС, за сприяння профільного міністерства у різні роки вдалося відкрити експорт молочної продукції до інших країн: так, у 2015–2016 рр. українські виробники вперше отримали доступ на ринки Китаю та ЄС, а згодом було відкрито ринки Канади (для молока і молокопродуктів) та Албанії (для оброблених молочних продуктів). Вихід на ці нові напрямки збуту став можливим завдяки міжурядовим домовленостям та активній позиції української сторони в питаннях взаємного визнання ветеринарних сертифікатів. У цьому контексті важливо підкреслити роль національних регуляторних органів, зокрема Держпродспоживслужби України [2].

Держпродспоживслужба України відіграє ключову технічну роль у забезпеченні експортної спроможності молочного сектору, адже саме від ефективності державного ветеринарно-санітарного контролю залежить допуск продукції на вибагливі зовнішні ринки. Служба здійснює контроль за безпечністю харчових продуктів та ветеринарний нагляд на всіх етапах – від ферми (стан здоров'я поголів'я, дотримання санітарних норм доїння) до переробного підприємства (виконання вимог до гігієни виробництва, лабораторний контроль продукції). Для експорту молочних продуктів критично важливою є репутація України як країни з належною системою контролю якості та відсутністю небезпечних хвороб тварин. Періодичні аудити Європейської Комісії та інших міжнародних органів перевіряють дієвість цієї системи. У 2021 році українська сторона успішно пройшла аудит ЄС з контролю виробництва молока, що підтвердило ефективність державного нагляду та стало основою для продовження експорту до Євросоюзу [3].

Конкретним результатом роботи Служби є формування реєстру підприємств-експортерів. Лише ті молокопереробні заводи, що відповідають міжнародним вимогам (НАССР, ISO та іншим стандартам), отримують право експорту. Станом на 2024 рік, як зазначалося вище, 51 українське підприємство сертифіковане для експорту молочної продукції до ЄС. Ще у 2016 р. таких було лише 13, тобто відбувся значний прогрес. Наявність дозволу ЄС автоматично підвищує авторитет виробника і на інших ринках збуту. Окрім Євросоюзу, Держпродспоживслужба домовляється про білateralні ветеринарні сертифікати з іншими країнами – наприклад, з Китаєм, країнами Близького Сходу, Північної Африки. В результаті сьогодні українське молоко та молокопродукти постачаються до більш ніж 50 країн світу. Ключові товарні позиції експорту – це згущене (сухе) молоко та вершки, масло, сири, казеїн і молочна сироватка. Забезпечення відповідності кожної з цих категорій вимогам країни-імпортера (за вмістом антибіотиків, бактеріальним забрудненням, показниками безпечності тощо) є сферою відповідальності Держпродспоживслужби.

Серед пріоритетів Служби на сучасному етапі – оцифрування та спрощення процедур для бізнесу. Вже запроваджено електронну систему видачі міжнародних ветеринарних сертифікатів і приєднання до системи TRACES NT, що значно полегшує та пришвидшує проходження експортних вантажів через кордон. Також Служба взаємодіє з Міністерством інфраструктури та митницею щодо оптимізації ветеринарного контролю на кордоні, особливо для швидкопсувних продуктів (впровадження окремих «зелених коридорів» для молоковозів тощо) [4]. Отже, Держпродспоживслужба – це критична інституція, яка гарантує якість і безпечність української молочної продукції на експорт, а її ефективність прямо впливає на довіру імпортуючих країн та обсяги експорту.

Водночас важливою ланкою у формуванні експортоспроможної моделі молочної галузі виступають сільськогосподарські кооперативи, які об'єднують дрібних виробників, сприяючи стандартизації якості сировини, підвищенню технологічної дисципліни та покращенню переговорних позицій на зовнішніх ринках.

Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи у молочній галузі – це інституції, що об'єднують дрібних виробників (фермерів, особисті селянські господарства) з метою спільного збуту молока, підвищення його якості та отримання кращої ціни. В Україні історично значна частка молока вироблялася в господарствах населення, які не мали достатніх ресурсів для охолодження, контролю якості чи виходу на організований ринок. Створення кооперативів мало б розв'язати ці проблеми, консолідувати пропозицію молока та залучити дрібних виробників до офіційного ринку [5]. Україна має високий потенціал кооперації у молочному секторі – є всі передумови для

нарощування виробництва якісного молока за умови належної організації селян і підтримки згори. Кооперація дозволяє спільно інвестувати в холодильне обладнання, лабораторії контролю, логістику, а також надавати членам навчання і ветеринарні послуги. Як наголошують фахівці, кооперативний шлях забезпечує справедливішу ціну для виробників та стійкість перед коливаннями ринку. Прикладом успішної кооперації є досвід країн Балтії: у Литві молочний кооператив Pienas LT, створений у 2008 році, об'єднав фермерів, що дозволило переробляти понад половину виробленого молока на експорт і забезпечило додану вартість, недосяжну для розрізнених господарств.

В Україні розвиток кооперативів поки що стримується низкою факторів: недостатнє фінансування, брак довіри між селянами, а донедавна – недосконале законодавство. Проте після ухвалення нового Закону «Про сільськогосподарську кооперацію» правові умови значно покращилися. Нині держава та міжнародні проекти (USAID) стимулюють створення молочарських кооперативів, надаючи грантову підтримку на обладнання (охолоджувачі, доїльні апарати) та навчання. Молоко, зібране через кооператив, краще охолоджене і протестоване, тому підходить для виготовлення продукції на експорт. До того ж, кооперація вчить селян працювати легально, що зменшує «тіньовий» обіг молока. Надалі зміцнення кооперативного руху може сприяти збільшенню обсягів високоякісного сирого молока, необхідного для нарощування експорту. Доповненням до цього процесу є активна діяльність галузевих асоціацій, які відіграють важливу роль у формуванні єдиної позиції виробників, просуванні української молочної продукції на міжнародних ринках, участі в розробці стандартів якості та лобіюванні інтересів сектору на рівні державної політики [6].

Галузеві асоціації – ще один важливий інститут розвитку молочної галузі. В Україні діють об'єднання як виробників сировини, так і переробників. Найвідоміші з них: Асоціація виробників молока (АВМ), що гуртує прогресивні молочнотоварні ферми, та Спілка молочних підприємств України (СМПУ), яка об'єднує переробні заводи. Ці асоціації виконують декілька функцій: по-перше, вони представляють інтереси своїх членів перед державою (лобіювання змін у законодавстві, бюджетної підтримки, захист від недобросовісного імпорту тощо). По-друге, вони займаються консультативною та освітньою діяльністю: проводять тренінги з підвищення якості молока, заходи з обміну досвідом, видають аналітичні огляди ринку. Наприклад, АВМ спільно з партнерами щорічно організувала Молочний Конгрес у Києві, який став майданчиком для зустрічі тисяч фермерів, переробників та міжнародних експертів. Такі події сприяють поширенню новітніх технологій і знань, необхідних для підвищення продуктивності та якості в секторі.

У контексті експорту асоціації виконують роль комунікаторів між приватним сектором і владою. Вони беруть участь у спільних робочих групах, доносять до уряду проблеми бізнесу та спільно шукають рішення. Показовим є створення у 2013 році Української робочої групи молочного сектору за підтримки FAO та ЄБРР – вона об'єднала провідних виробників, переробників, науковців, а також представників Мінагрополітики у форматі постійного діалогу. Ця група напрацювала пропозиції щодо прозорих механізмів ціноутворення на молоко, впровадження єдиних стандартів якості та стимулювання інвестицій в галузь. Фактично, галузеві об'єднання стали рушієм саморегуляції та модернізації молочної індустрії. Так, за їх ініціативи було піднято проблему фальсифікату молочної продукції на внутрішньому ринку – до 30% молочних продуктів у 2018 р. оцінювалися як такі, що містять рослинні жири або інші домішки замість молочного жиру [7]. Такий тіньовий сегмент підривав репутацію українських молочних товарів. Асоціації спільно з Держпродспоживслужбою домоглися посилення контролю і запровадження штрафів за харчове шахрайство, що поступово очищує ринок від підробок.

Отже, кооперативи і галузеві асоціації доповнюють державні органи: перші працюють «знизу» (консолідуєючи малих виробників), другі – «посередині» (об'єднуючи бізнес та налагоджуючи його взаємодію з державою). Їхній спільний внесок – це підвищення самоорганізації сектора та адаптація до вимог експортних ринків.

Інституційний розвиток молочного скотарства України значною мірою підтримується проектами міжнародної технічної допомоги. Організації як-от Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (FAO), Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР), Агентство США з міжнародного розвитку (USAID), Європейська Комісія, уряди окремих держав (Канада, Швейцарія та ін.) реалізували в Україні низку проектів, націлених на підвищення конкурентоспроможності молочної галузі. Їхня робота охоплює як консультативно-аналітичну підтримку органів влади, так і пряму допомогу фермерам та переробникам.

FAO та ЄБРР з 2013 року впроваджували спільний проект з розвитку українського молочного сектору. Найбільш відомим результатом стало створення згаданої Дорадчої робочої

групи при Мінагрополітики, яка значно покращила комунікацію між державою і бізнесом. За підтримки FAO/ЄБРР проведено ряд досліджень ринку, розроблено рекомендації щодо інвестування в промислові ферми, переглянуто державні стандарти на молоко (скасвано застарілі ГОСТи, натомість запроваджено європейські стандарти категорій екстра/вищий ґатунок молока). Також влаштувалися стажування та навчальні тури: у 2014 р. делегація українських молочарів відвідала ферми, кооперативи та переробні заводи у США, переймаючи сучасні технології виробництва і менеджменту. Це дало поштовх до впровадження нових методів годівлі, утримання худоби і переробки в Україні, що прямо вплинуло на зростання продуктивності. Високого резонансу набув Східноєвропейський молочний конгрес 2016 у Києві, підтриманий FAO/ЄБРР, де зібралися понад 2000 учасників із різних країн. Така увага міжнародної спільноти допомогла налагодити контакти з імпортерами та продемонструвати, що українська молочна галузь реформується.

Іншим напрямом донорської підтримки стала фінансова та інвестиційна допомога. ЄБРР як фінансова установа надавав кредити та інвестиції українським молочним компаніям. Наприклад, за участі ЄБРР було профінансовано модернізацію кількох великих молокозаводів, будівництво нових сімейних ферм. USAID у 2018–2023 рр. через програму USAID Competitive Economy Program співпрацював з українськими банками для спрощення кредитування аграріїв. У результаті один з регіональних банків надав пільговий кредит для будівництва нового сирзаводу на заході України, який оснащено сучасними технологіями і орієнтовано на експорт сирів преміум-класу. Також проекти USAID та канадські програми (наприклад, «Розвиток молочного бізнесу в Україні» за підтримки уряду Канади) допомагали створювати навчальні центри, демо-ферми, де українські виробники могли перейняти найкращі практики утримання корів, доїння, охолодження молока.

Важливою складовою донорської підтримки є аналітика та стратегічне планування. Так, OECD та FAO спільно готували прогнози розвитку ринку молока, оцінювали вплив державної підтримки, розробляли рекомендації щодо політики. Під час воєнних викликів 2022–2023 років FAO реалізувала надзвичайні програми підтримки тваринництва, що включали надання кормів для фермерів у постраждалих регіонах і допомогу в евакуації племінного поголів'я. Хоча ці заходи мають гуманітарний характер, вони теж сприяють збереженню експортного потенціалу галузі, не даючи їй зруйнуватися під час війни.

Отже, міжнародні партнери фактично доповнюють національні інституції, привносячи кращий світовий досвід, фінансові ресурси та експертизу. Їхні проекти стали каталізатором реформ, підняли планку стандартів і допомогли українському молочному сектору інтегруватися у глобальний ринок.

Злагоджена робота зазначених інституцій почала давати відчутні результати. Насамперед, експорт молочної продукції з України демонстрував зростання до початку повномасштабної війни. У 2021 році, за даними Держстату, експорт у натуральному виразі збільшився на 17,2% порівняно з 2020 р. і сягнув 112 тис. тонн, при позитивному торговому сальдо \$121 млн.. Це був показник того, що українські продукти (в першу чергу сухе молоко, масло, сир) знаходять свого споживача за кордоном. Хоча 2022 рік приніс нові виклики (військові дії, втрата частини виробництв та логістичні труднощі), галузь проявила стійкість. За підсумками 2023 року експорт молокопродуктів склав 108 тис. тонн на суму \$253 млн.. Обсяги зменшилися лише на 4% до попереднього року, попри окупацію територій та внутрішні труднощі.. В грошовому виразі експортна виручка навіть впала сильніше (на 38%) через світове зниження цін, але українські компанії зберегли зовнішні ринки та адаптували структуру експорту. Так, у 2023 р. частка сухого молока та згущених вершків становила 25% валютної виручки експорту, сирів – 21%, вершкового масла – 17%, казеїну – 13%, а незгущеного молока та вершків – 10%. Це свідчить, що Україна експортує переважно продукти з доданою вартістю (сири, масло) та біржові товари (сухе молоко, казеїн), знаходячи для них ніші на світових ринках.

Важливим критерієм ефективності інституцій є зростання кількості підприємств, здатних виготовляти продукцію на експорт. Як зазначалося, завдяки роботі Держпродспоживслужби, до 51 виробника вже мають єврономери (акредитацію ЄС). Це не лише великі переробні заводи, а й середні підприємства, в тому числі 8 фабрик морозива, які пройшли сувору перевірку на відповідність євростандартам.. Крім того, понад 20 українських заводів включені до реєстру експортерів молочної продукції до Китаю, десятки мають право експорту до країн Перської затоки та Ізраїлю. Ці цифри свідчать про підвищення технологічного рівня галузі: підприємства інвестують у модернізацію (часто за підтримки державних програм компенсації вартості

обладнання чи кредитів від ЄБРР), впроваджують міжнародні системи контролю якості (FSSC 22000, ISO 22000 тощо), щоб вийти на зовнішні ринки.

Взаємодія між інституціями також суттєво покращилася порівняно з 2000-ми роками. Регулярні зустрічі робочої групи молочного сектору забезпечили прозорі правила гри і узгоджені дії влади та бізнесу [8]. Так, під тиском професійної спільноти та за підтримки донорів вдалося реформувати державні стандарти: скасувати норму про обов'язковий вміст жиру не менше 3,4% у сирому молоці, натомість запроваджено більш гнучкі європейські критерії. За участі асоціації і Мінагрополітики почали публікуватися середні ціни на сире молоко різної якості (екстра гатунок, вищий, перший) по регіонах. Це підвищило прогнозованість бізнесу і довіру між переробниками та фермерами, що в кінцевому підсумку позитивно вплинуло на стабільність постачання молока для експорту.

Не менш важливим показником ефективності інституцій є усунення вузьких місць та вирішення проблем. Так, тривалий час Україна не могла експортувати молочку до ЄС через невідповідність ветеринарного законодавства – цю перепону знято завдяки адаптації законів і роботі Держпродспоживслужби (ЄС визнав еквівалентність нашої системи контролю у 2015 році). Інша перешкода – низька якість сирого молока від домогосподарств – також поступово долається. Якщо кілька років тому понад 25% молока, що надходило на переробку, було 2 гатунку (непридатного для виготовлення якісного експорту), то з 2019 року нормативно заборонено приймати молоко 2 гатунку на харчову переробку. В результаті частка промислового молока зростає до 88% у кінці 2023 року.. Присадибні господарства суттєво скоротили виробництво, і хоча це спричинило дефіцит сировини, водночас якість середнього літра молока значно підвищилася. Нині майже все молоко-сировина відповідає стандартам України та ЄС за базовими показниками. Фактично інституції спрацювали на випередження: нові стандарти та програми якості змусили ринок перелаштуватися на якіснішу модель, без якої про експорт взагалі не могло б бути мови.

Ще один позитивний момент – стабілізація поголів'я та надоїв у сучасних умовах. Завдяки державній підтримці (дотації на утримання корів, компенсація вартості племінних телиць, часткове відшкодування вартості дойльного обладнання) та інвестиціям, продуктивність корів на сучасних фермах постійно зростає. Це дозволяє навіть при зменшенні числа корів утримувати обсяги валового надою, а отже – експортного потенціалу. За оцінками експертів, промислові ферми у 2024 р. утримували близько 430 тис. корів і виробили близько 3,4 млн тонн молока, практично компенсувавши спад виробництва в господарствах населення. Ріст продуктивності – результат роботи навчальних центрів (часто створених за підтримки донорів і асоціацій), де поширюються знання про генетику, годівлю, ветеринарію.

Таким чином, ефективність інституційного забезпечення проявилася в досягненні конкретних цілей: відкрито нові ринки, збільшено кількість сертифікованих експортерів, підвищено якість продукції, зріс експорт деяких товарних позицій (морозиво, молочна сироватка, згущене молоко). Значною мірою ці успіхи стали можливими завдяки налагодженій співпраці між державою та бізнесом за підтримки міжнародних партнерів, що забезпечило комплексний підхід до розвитку галузі.

Втім, не всі питання вирішені – існують системні проблеми інституційного характеру, які продовжують обмежувати експортну спроможність молочного скотарства. Розглянемо їх у наступному розділі.

Незважаючи на певний прогрес, інституційне середовище молочної галузі України все ще має низку проблемних зон. Наявні проблеми у взаємодії інституцій та недоліки регулювання можна згрупувати таким чином:

1. Неповна координація та дублювання функцій. Існують випадки, коли діяльність різних органів недостатньо скоординована. Політика підтримки галузі формується Мінагрополітики, але значна її частина залежить від бюджетних рішень Мінфіну та загальної торгівельної стратегії Мінекономіки. Іноді пріоритети відомств не збігаються, що гальмує ухвалення потрібних рішень. У 2019–2020 рр. Міністерство аграрної політики було взагалі тимчасово ліквідоване (об'єднане з Міністерством економіки), що призвело до втрати управлінської концентрації на агросекторі. Лише в 2021 р. Мінагрополітики відновлено, але час було втрачено – певні програми підтримки (наприклад, компенсації відсоткових ставок фермерам) не працювали. Подібно, інколи дублюються контрольні функції: окремі перевірки якості молокопродуктів можуть здійснювати і Держпродспоживслужба, і обласні лабораторії, і Держспоживінспекція (у частині захисту прав споживачів). Відсутність єдиного вікна контролю створює зайве навантаження на бізнес.

2. Недостатня результативність державної підтримки. Хоч держава й запровадила низку програм (дотації на корів, часткову компенсацію вартості племінних тварин, відшкодування вартості будівництва ферм тощо), їх обсяги фінансування обмежені. Галузеві асоціації вказують, що у кризові періоди (2015–2016, 2020–2022) уряд зменшував підтримку тваринництва, що не дозволило компенсувати втрати виробників. До того ж, механізми розподілу дотацій іноді недосконалі: дрібні фермери скаржаться на складність отримання компенсацій. У 2017 році було скасовано спеціальний режим ПДВ для сільгоспвиробників, який раніше слугував суттєвою підтримкою молочарів. Відсутність достатніх стимулів уповільнює модернізацію: частина ферм досі не може профінансувати реконструкцію чи закупівлю обладнання, що потрібно для забезпечення високої якості та конкурентності їх продукції.

3. Тіньовий ринок молока та фальсифікат. Як зазначалося, проблема «сірого» молока (неофіційно проданого без належного обліку та контролю) і фальсифікації молокопродуктів ще не викорінена повністю. Хоча її масштаби скорочено, все ще значні обсяги молока від населення реалізуються поза переробними підприємствами – на стихійних ринках, через посередників тощо. Це молоко часто не відповідає стандартам безпеки, але потрапляє до споживачів, підриваючи довіру як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках. Так само фальсифіковані сири чи масло (де частково замінено молочний жир пальмовою олією) дискредитують імідж української продукції. Держпродспоживслужба спільно з правоохоронцями посилили роботу у цьому напрямі, проте потрібне ще жорсткіше законодавство та покарання.

4. Регуляторна нестабільність та бюрократія. Бізнес звертає увагу на те, що правила гри інколи змінюються непередбачувано. Наприклад, впровадження нового стандарту якості сирого молока (зменшення допустимого рівня бакзабрудненості та соматичних кліттин) кілька разів відтерміновувалося, потім вводилося раптово, що збивало плани фермерів щодо інвестицій. Узгодження експортних сертифікатів з окремими країнами теж може затягуватися через бюрократичні процедури. Експортери скаржаться на тривалі перевірки вантажів на митниці, відсутність пріоритетного проходження для швидкокопсувних товарів.

5. Логістичні та інфраструктурні труднощі, особливо у воєнний час. Повномасштабна війна оголила проблему залежності експорту від морських шляхів. Блокада чорноморських портів змусила переорієнтувати значний обсяг агропродукції на суходіл. Для молочної галузі, обсяги експорту якої менші за зернові, ситуація не така критична, але все ж витрати на доставку молочних вантажів зросли в рази. Перевезення молокопродуктів через дунайські порти та сухопутні кордони (в Польщу, Румунію) нашттовхуються на обмежену пропускну спроможність та протести місцевих перевізників. Як наслідок – затримки у виконанні контрактів, зрив поставок. Доки не буде відновлено стабільну роботу морських шляхів для контейнерного експорту холодильних вантажів, українські експортери молочки програватимуть за логістичною складовою конкурентам з Океанії чи Європи.

6. Обмеженість промоції та маркетингу за кордоном. Хоча державні структури і домовляються про відкриття ринків, проте системна промоція української молочної продукції за кордоном лише формується. Існує ДУ «Офіс з розвитку підприємництва та експорту», який займається загальним брендингом Made in Ukraine, організовує стенди на міжнародних виставках. Але конкретно щодо молочки потрібні спеціалізовані зусилля: рекламні кампанії в цільових країнах, дегустаційні тури, сертифікація продукції під вимоги халяль/кошер для мусульманських та ізраїльських ринків тощо.

Перелічені проблеми свідчать, що інституційне середовище потребує подальшого вдосконалення. Вирішення цих питань є передумовою для реалізації повного експортного потенціалу молочного скотарства.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Україна має значний потенціал стати помітним гравцем на світовому ринку молочної продукції, але реалізація цього потенціалу можлива лише за умови дієвого інституційного забезпечення експортної спроможності молочного скотарства.

Комплексне інституційне забезпечення вже принесло конкретні результати. Українська молочна продукція представлена у більш ніж 50 країнах світу, експортні поставки лишаються стабільними навіть в умовах внутрішніх потрясінь. Галузь демонструє гнучкість: виробники переорієнтувалися з втрачених ринків СНД на нові напрямки – ЄС, Близький Схід, Азію, Північну Америку. Проте передумовою цього успіху стало поступове поліпшення інституційного

середовища: впровадження євростандартів, очищення ринку від неліквідної продукції, зосередження на якості та безпечності.

Водночас, аналіз виявив і низку вузьких місць, які ще належить подолати. Це фрагментованість дрібного виробництва, наявність тіньового сегменту, недостатня промоція на зовнішніх ринках, логістичні перепони. Подальший експортний розвиток галузі на пряму залежить від того, наскільки швидко і ефективно інституції адаптуються та вирішують ці проблеми. Необхідні кроки включають: посилення координації політики, нарощування держпідтримки, очищення ринку від фальсифікату, сприяння експорту (через аташе, оптимізацію митних процедур, покращення інфраструктури).

Узагальнюючи, можна стверджувати, що інституції є стрижнем забезпечення експортної спроможності молочного скотарства. Від їхньої злагодженої роботи залежить, чи зможе Україна повною мірою реалізувати свої конкурентні переваги – родючі землі, значний досвід тваринництва, вигідне географічне положення – і перетворитися з постачальника сировини на потужного експортера високоякісної молочної продукції.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Свиноус І.В., Радько В.І., Федорук Н.М., Штимак І.В. Організаційні підходи до формування системи реалізації молока як чинник підвищення ефективності виробництва молока. *Продовольчі ресурси*. 2025. № 24. Т. 13. С. 213-221.
2. Болгова Н.В., Луханін Б.Ю. Вплив війни на молочну галузь в Україні. *Науковий вісник Таврійського державного агротехнологічного університету*. 2025. №15(1). С. 280-286.
3. Козак О., Грищенко О. Ринок молока і молочних продуктів: світові тенденції розвитку та перспективи для України. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic sciences*. 2022. №308(4). С. 90-96.
4. Осіпова, Л. Динаміка експорту України в умовах повномасштабної війни: проблеми та можливі шляхи їх усунення в контексті євроінтеграції. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic sciences*. 2022. №312(6 (2)). С. 50-54.
5. Васильців Т.Г., Куницька-Ляш М.В. Інструментарій державної політики реалізації експортного потенціалу та зміцнення фінансової безпеки АПК України. *Регіональна економіка*. 2022. №3. С. 84-94.
6. Кіпень С.С., Дунська А.Р. Проблеми та перспективи розвитку молочної промисловості України. *Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи*. 2024. №3. С.67-68.
7. Budziak V., Budziak O. Експортний потенціал молочної галузі України. *International scientific-practical journal commodities and markets*. 2023. №46.2. С. 45-55.
8. Боднарчук, Т. Політика переходу від аграрного до високотехнологічного експорту в умовах постійних воєнних загроз: досвід держави Ізраїль для України. *Economy Forecasting/Ekonomika i Prognozuvannâ*, 2022. №2. С. 23-31.

REFERENCES:

1. Svyynous I.V., Radko V.I., Fedoruk N.M., Shtymak I.V. Orhanizatsiini pidkhody do formuvannia systemy realizatsii moloka yak chynnyk pidvyshchennia efektyvnosti vyrobnytstva moloka. *Prodovolchi resursy*. 2025. №24. T.13. S. 213-221.
2. Bolhova N.V., Lukhanin B.Yu. Vplyv viiny na molochnu haluz v Ukraini. *Naukovyi visnyk Tavriiskoho derzhavnoho ahrotekhnolohichnoho universytetu*. 2025. №15(1). S. 280-286.
3. Kozak O., Hryshchenko O. Rynok moloka i molochnykh produktiv: svitovi tendentsii rozvytku ta perspektyvy dlia Ukrainy. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic sciences*. 2022. №308(4). S. 90-96.
4. Osipova, L. Dynamika eksportu Ukrainy v umovakh povnomasshtabnoi viiny: problemy ta mozhlyvi shliakhy yikh usunennia v konteksti yevrointehratsii. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic sciences*. 2022. №312(6 (2)). S. 50-54.
5. Vasylytsiv T.H., Kuniyska-Iliash M.V. Instrumentarii derzhavnoi polityky realizatsii eksportnoho potentsialu ta zmitsnennia finansovoi bezpeky APK Ukrainy. *Rehionalna ekonomika*. 2022. №3. S. 84-94.
6. Kipen S.S., Dunska A.R. Problemy ta perspektyvy rozvytku molochnoi promyslovosti Ukrainy. *Biznes, innovatsii, menedzhment: problemy ta perspektyvy*. 2024. №3. S.67-68.
7. Budziak V., Budziak O. Eksportnyi potentsial molochnoi haluzi Ukrainy. *International scientific-practical journal commodities and markets*. 2023. №46.2. S. 45-55.
8. Bodnarchuk, T. Polityka perekhodu vid ahrarynoho do vysokotekhnolohichnoho eksportu v umovakh postiiynykh voiennykh zahroz: dosvid derzhavy Izrail dlia Ukrainy. *Economy Forecasting/Ekonomika i Prognozuvannâ*, 2022. №2. S. 23-31.

INSTITUTIONAL PROVISION OF EXPORT CAPACITY OF DAIRY CATTLE BREEDING IN UKRAINE

IBATULLIN Ildus¹, KARPENKO Vitalii², STRIKHOVSKYI Dmytro³, ANDRUSHKO Vitaly²¹ National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine² Khmelnytskyi National University³ National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

The article examines the institutional foundations for ensuring the export capacity of Ukraine's dairy cattle industry in the context of integration into global agricultural markets and the alignment of national standards with international requirements. It is determined that the sector's export capacity largely depends not only on production volumes and milk quality but also on the effective functioning of a system of formal and informal institutions. Special attention is paid to assessing the role of the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine as the coordinating authority in the field of agricultural exports, as well as the activities of the State Service of Ukraine on Food Safety and Consumer Protection, which is responsible for sanitary and veterinary control, certification, and oversight of compliance with international trade requirements. The article outlines the role of industry associations, dairy cooperatives, and advisory services in enhancing domestic producers' readiness to enter export markets, particularly the EU, the Middle East, and Asian countries.

The current state of the institutional environment in the dairy cattle sector is analyzed, and the main barriers hindering its development are identified, including fragmented production, lack of consistent state policy, shortcomings in the certification system, underdeveloped laboratory infrastructure, and limited integration of small producers into international value chains. It is substantiated that a key factor in expanding export presence is the implementation of effective public-private partnership mechanisms, harmonization of the regulatory framework, and support for raw material quality and traceability. Promising directions for strengthening the sector's institutional capacity are identified, including the development of a digital quality control system, enhancement of veterinary certification, stimulation of cooperation, and the creation of a national dairy product brand.

It is concluded that institutional support serves as a system-forming element in the process of developing a long-term export policy for the dairy cattle industry, and its modernization is a prerequisite for increasing Ukraine's competitiveness in the global livestock products market.

Keywords: dairy cattle farming, institutional environment, export capacity, state regulation, certification, milk quality, cooperation, agricultural policy, international trade.